

המצוה לספר ביציאת מצרים

מאיר מינקוביץ

ההגדה של פסח, כידוע, מכוונת בעיקרה לקיום מצות „ספור יציאת מצרים“, שיסודה בפסוק שבתורה, שמות י"ג – ח', „והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים“. סדר ההגדה מפורט במשנה: „ולפי דעתו של בן, אביו מלמדו. מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מארמי אוכד אבי, עד שיגמור כל הפרשה כולה“.

ה„פרשה“ האמורה היא פרשת הכאת בכורים בספר דברים. התורה מצווה שם, עם ביאת ישראל לארץ המובטחת, להביא לכהן את ראשית פרי הארמה ולאמר דברי הוראה לה': „ארמי אוכד אבי, וירד מצרימה, ויגר שם במתי מעט, ויהיה שם לגוי גדול עצום ורב, וירעו אותנו המצרים ויענונו... ויוציאונו ה' ממצרים... ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש“. בדברים אלה המביא בפורים מביע רגשי תודה לה': על חסדיו עם ישראל, שהרים אותו משפל המדרגה לעצמאות בארץ מבורכת; ופשוטם כמשמעם: הן יעקב אבי היה „אוכד“, נודד ונדח בארם, ובדרתו למצרים נשתעבדו שם בניו לעבדות, אך ה' בחסרו הוציאם ממצרים והביאם לארץ זבת חלב ודבש.

בהתאם להוראות האמורות במשנה, נדרשת בהגדה ה„פרשה“ בדרך זו:

„צא ולמד! מה ביקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ולבן ביקש לעקור את הכל, שנאמר ארמי אבד אבי וירד מצרימה, ויגר שם במתי מעט, ויהי שם לגוי גדול עצום ורב. וירד מצרימה, אנוס על פי הדבור וכו“.

הדברים על לבן הארמי, ש„ביקש לעקור את הכל“, מופיעים כאן בצורת הקדמה לדרשה העיקרית של הביטויים „וירד מצרימה ויגר שם וכו“, הנדרשים בפיסקאות מיוחדות לאחר מכן. מחבר ההגדה עשה כן, כי פירש את הביטוי „ארמי אבד אבי“ במשמעות אחרת מוּוּ האמורה לעיל בפרשת בכורים שבתורה. „ארמי“ לדבריו מכוון ללבן הארמי, ו„אבד“ הוא פעל יוצא במשמעות אָבַד (פתח צירי), ומובן הביטוי הוא: לבן הארמי כמעט והיה מאבד את אבי יעקב. הפיסקא הנדרשת כן, שאין לה קשר עם יציאת מצרים,² היא לבן נפרדת מיתר פיסקאות התורה הנדרשות.

הדבר תמוה, כיצד סטה מחבר ההגדה מכללי דקדוק הלשון, שלפיהם בנינו הקל של „אבד“ אינו משמש אלא כפעל עומד וכשם תואר בלבד?³ יתר על כן, הביאור לביטוי כאמור, סותר את משמעותו המקורית, הנובעת מהקשר הדברים בפרשת

1. פסחים פרק י' משנה ד'.

2. ככל זאת היא נדרשת, לקיים הוראות המשנה בפסחים, ודורש מארמי אבד אבי. אך מהמשנה עצמה מוכח, שאין הביטוי „ארמי אבד אבי“ מכוון ללבן, ואין להפרידו מן „וירד מצרימה“, אחרת מה טעם אמנם יש לדרוש מארמי אבד אבי בעניין יציאת מצרים?

3. דוגמאות לשימוש מעין זה – משלי ל"א:ו, „תנו שכר לאוּכַד ויין למרי נפש“, ישעיה כ"ד:יג, והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, ובאו האוּכַדִּים בארץ אשור והנדיחים בארץ מצרים“.

הבאת בכורים המוזכרת שבתורה.⁴

הקשיים בדברי ההגדה האמורים, מעוררים את ההשערה, שהפיסקא (מה ביקש לכן הארמי וכו') שבין „צא ולמד“ ובין „ארמי אבד אבי“, איננה מקורית שם, אלא הוספה מאוחרת. „צא ולמד“ הוא ביטוי תנאי,⁵ המכוון לכן, ברוח דברי המשנה בפסחים „לפי דעתו של בן אביו מלמדו“. בתחילה נאמר בהגדה כך: „צא ולמד! ארמי אבד אבי וירד מצרימה. ויגר שם במתי מעט וכו“; והלימוד הראשון היה: ארמי אבד אבי וירד מצרימה, כמשפט אחד, שנדרש „אנוס על פי הדיבור“. הדרש המיוחד ל„ארמי אבד אבי“, שלבן ביקש לעקור את הכל, נוסף בהגדה בבבל, לאחר תקופת המשנה, בהשפעת התרגומים הארמיים של התורה, שבהם „ארמי אבד אבי“ הוא משפט נפרד מ„וירד מצרימה“.

אונקלוס מתרגם את הפסוק האמור: לכן הארמי ביקש לאבד את אבי וירד מצרימה.⁶ פירוש מחבר ההגדה שלפנינו זהה, איפוא, עם תרגום אונקלוס. גם תרגום יונתן בן עוזיאל מבאר את הפסוק ברוח זה: לארם נהריים יורד אבינו יעקב בתחלה, וביקשו לאבדו, והצילו דבר ה' מידם, ואחרי כן ירד למצרים.⁷ תרגומים אלה נבעו מקריאה מוטעית של המלה „אבד“, שבה הכתיב חסר (בלא ו'), ושנקראה על ידי המתרגמים בלשון אבד (חיריק וצירי) במקום „אובד“ (בחולם).

זמן חיבורם של תרגומי אונקלוס ויונתן שנוי במחלוקת. ההיסטוריונים החדשים נוטים לאחרם. לדעתם תרגום אונקלוס הוא מתקופת ממשל ביצנץ, ותרגום יונתן — מתקופת האיטלאם. גם לפי הדעה המסורתית, המקדימה את ראשיתו של תרגום אונקלוס למאות הראשונות של הנצרות, נוסחתו הסופית נחתמה בישיבות בבל, בתקופת התלמוד המאוחרת. גורל דומה אירע להגדה של פסח, שנוסחה סופית בבבל בתקופה האמורה, שבה השימוש בתרגומי התורה האמורים היה נפוץ ביותר. תחילתה של ההגדה ב„הא לחמא עניא“ בארמית, מעידה על השפעת השפה הארמית על מקבְרֵיהָ; והאימרה שם „השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל“, מראה על מקום המחבר שהוא בחוץ לארץ, וללא ספק — בבבל.⁸

בסופו של דבר, המחבר הבבלי של ראשית הפיסקא „צא ולמד“, כשבא לדרשת פרשת הביכורים, היה לפניו התרגום הארמי שבו נאמר „ארמי אבד אבי“ — לכן ביקש לאבד את יעקב. בהתאם להוראת המשנה, לדרוש מ„ארמי אבד אבי“, התחיל איפוא בדרשה מיוחדת למשפט זה, אף שאין לה קשר ישיר לסיפור יציאת מצרים. לאחר מכן, המשיך בדרשת יתר הפסוקים, אחד אחד, כסדרם.

4. אין טעם להזכיר בהבאת בכורים את תחבולותיו של לכן הארמי נגד יעקב אבינו. ויפה ציין אבן עזרא, בפירושו לתורה, שאילו היה הכתוב „ארמי אבד אבי“ מכון ללכן שביקש להאביד את יעקב, חסר היה הקשר בין אימרה זו ל„וירד מצרימה“, שהרי לא לכן הוא שגרם ליעקב לרדת מצרימה. מפרשי המקרא פירשו אמנם את „ארמי אבד אבי וירד מצרימה“ כמשפט אחד, שמוכנו: אבי היה ארמי אובד וירד מצרימה. רוב המפרשים אומרים ש„אבי“ הוא יעקב; הרשבים מיחס את „אבי“ לאברהם אבינו שבא מארם.

5. כגון „צאו וראו“ שבפרקי אבות ב"ג.

6. תרגום אונקלוס, דברים כ"ה: „לכן ארמאה בעא לאובדא ית אבא ונחת למצרים“.

7. תרגום יונתן בן עוזיאל דברים כ"ה: „לארם נה ריא נחת אכונן יעקב מן שירווא וכעא לאובדוחיה, ושזיבה מימרא דה' מן דווי, ומכתר כדין נחת למצרים“.

8. הביטוי „הכא“ (כאן) מצוי בתלמוד הבבלי, לציין את בבל, בניגוד ל„התם“ (שם) המכוון לארץ ישראל.